

абстракції) та виражає загальне значення усіх аналізованих репрезентативних одиниць. Поняття, лексичне значення слова, стереотип – обов'язкові компоненти структури концепту, його типологічні різновиди, засоби вираження його ознак у мові.

Подальшого наукового дослідження потребує диференціація концепту із такими суміжними репрезентативними структурами, як фрейм, гештальт, схема, сценарій, скрипт, пропозиція, художня дефініція, образ, символ, лінгвокультурема та логоепістема.

Список використаної літератури

1. Бабушкин А. П. Концептуальные типы значений / А. П. Бабушкин // Контрастивные исследования лексики и фразеологии русского языка. – Воронеж, 1996. – С. 14.
2. Карасик В. И. Языковой круг: Личность. Концепты. Дискурс / В. И. Карасик. – М., 2004. – 477 с.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. Термінополе концепт / Ж. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67–78.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред В. Н. Ярцева. – М., 2002. – 709 с.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учебное пособие] / В. А. Маслова. – 2-е изд. – Минск: Тетрасистемз, 2004. – 255 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2008 – 712 с.

Анотація

Врублевська Т. В. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: поняття, лексичне значення, стереотип.

Наукова розвідка виокремлює та аналізує основні індивідуально-диференційні риси концепту та суміжних термінологічних одиниць, проводить межу між ними.

Ключові слова: концепт, поняття, лексичне значення, стереотип

Аннотация

Врублевская Т. В. Концепт и смежные терминологические единицы: понятие, лексическое значение, стереотип.

Научное исследование выделяет и анализирует основные индивидуально-дифференциальные черты концепта и смежных терминологических единиц, проводит границу между ними.

Ключевые слова: концепт, понятие, лексическое значение, стереотип

Summary

Vrublevskaya T. V. Concept and related terminological units: concepts, lexical meaning, stereotype.

The scientific research shows and analyzes the main individual and differential features of the concept and similar terminology units, making the line between them.

Key words: concept, term, lexical meaning, stereotype

УДК 811.161.2'271

Гавриш М. М.

Хмельницький національний університет

СОЦІАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ МОВЧАННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Сучасній лінгвістиці притаманний підвищений інтерес до проблем невербальності. Поглиблене вивчення вербальної та невербальної семіотики відбувається з урахуванням прагматичного (В. І. Карабан, І. М. Колегаєва, Ю. А. Зацний), когнітивного (С. А. Жаботинська, О. Є. Кубрякова) та комунікативного підходів (Г. В. Колшанський В. В. Красних, Л. В. Солощук, Ф. С. Бацевич).

Актуальність обраної теми визначається потребою здійснення системного дослідження комунікативного мовчання з урахуванням його індивідуально-психологічної та соціально-культурної природи, тенденцією до поглибленого вивчення вербальних та невербальних засобів спілкування.

Об'єктом дослідження є комунікативне мовчання як феномен невербальної комунікації у семантичному просторі художнього дискурсу.

Предмет дослідження – соціально-прагматичні характеристики мовчання у комунікації.

Матеріалом дослідження слугувала художня проза Івана Франка¹. Художні твори автора як емпірична база комунікативного мовчання є валідними для дослідження з огляду на значну репрезентативність мовчазних ситуацій та відповідних тлумачень з боку наратора.

Перш ніж говорити про мовчання у художніх творах Івана Франка, спробуємо проаналізувати місце цього явища у комунікативній поведінці самого письменника.

Іван Франко добре володів наукою спілкування. Вмів зав'язувати з людьми контакти, легко знаходив з ними спільні теми, знав, як краще вплинути на людину, але сучасники характеризують його як **мовчазну** людину, що не любила виставляти своїх потаємних думок і почуттів на показ: „Франко був мовчазний і не любив звірятися перед ким-небудь. Душі не відчиняв навстіж, бо знав, що люди увійшли б зараз до неї з брудними чобітьми. Він більше любив прислуховуватись, як інші говорили, а тоді і сам сказав кілька слів” [7, с. 374].

Цікавою є характеристика Франком комунікації в сім'ї: „От моя жінка, приміром: вона часом годна сім мішків гречаної вовни нагородити... Та й що... Думаєте, я що? Я собі мовчу... О, се треба вміти мовчати ... се ціла наука...” [8, с. 432]. Свої роздуми над комунікативними особливостями Франка лишили його діти: зокрема, Петро Франко зазначає: „Відколи тямлю батька, в мові був стриманий і не любив багато говорити, хоч завжди був веселий і привітний...” [9, с. 454]. Як бачимо, Іван Франко любив мовчання і у своїх творах розумних, інтелігентних, дотепних героїв зображав не надто балакучими. Можемо згадати, приміром, доктора Васонга з твору „Основи суспільності”, братів Калиновичів з „Леля і Полеля”, меценаса Євгена Рафаловича з „Перехресних стежок”.

У психолінгвістиці та лінгвопрагматиці мовчання інтерпретується амбівалентно. З одного боку, воно асоціюється з відсутністю мовлення, інформації, з пустотою, закритістю, замкнутістю. З іншого боку, мовчання співвідноситься із глибокими переживаннями, з накопиченням енергії. Але відсутність мовлення у вербальному плані не означає його відсутності в іншій формі. Як зауважує С. В. Крестинський, „мовчання – це форма внутрішнього мовлення: відмовляючись з якоїсь причини від звукового мовлення, людина не перестає мислити. Ця відмова може бути наміреною чи ненаміреною, визваною різними факторами психологічного та соціального характерів, умовами і нормами відповідного оточення і т. д.” [6, с. 77].

Мовчання поділяють на комунікативно значуще та комунікативно незначуще [4, с. 21; 5, с. 51]. Комунікативно незначущим є мовчання під час сну або виконання певних фізичних, фізіологічних дій. Комунікативно значуще мовчання є свідомим та контрольованим з боку учасників мовлення – наприклад, свідоме мовчання у відповідь на чиесь небажане або недоречне запитання. Обов'язковими умовами комунікативно значущого мовчання є: свідоме та намірене використання мовчання з боку відправника; обізнаність отримувача в наміреному характері мовчання; володіння відправником і отримувачем спільним знанням відносно значення мовчання [6, с. 56].

Вчені виокремлюють три типи комунікативного мовчання: 1) психологічне мовчання, яке допомагає адресату правильно інтерпретувати висловлювання адресанта (паузи, зупинки, переривання, виправлення тощо); 2) інтерактивне мовчання, що дозволяє адресату виокремити

---

¹ Див.: Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986. Покликання подаємо в круглих дужках, вказуючи на назву твору, том і сторінку.

інтенційні імплікації із висловлювань адресанта (паузи в діалозі); 3) соціокультурне мовчання, яке супроводжується певними культурними конвенціями (релігійні ритуали, ситуації соціально-ієрархічної нерівності тощо) [2, с. 47].

Семантичне навантаження мовчання ідентифікується в конкретних комунікативних ситуаціях. Соціальна поведінка людини закладена в етикеті мовчазної поведінки. Соціальне мовчання – це стратегія поведінки [3, с. 81]. Мовчання детермінується канонами спілкування: мовчання слухачів в аудиторії, у церкві, у залі засідань передбачене нормами поведінки в українському соціумі. Мовчання як соціальний знак вказує на статус суб'єкта мовчання: мовчання прислуги, представника нижчої соціальної групи, мовчання учня як об'єкта критики вчителя [5, с. 51–69].

У процесі мовленнєвої діяльності розрізняють: а) мовчання адресата, б) мовчання комуніканта, адресанта, в) мовчання всіх членів спілкування. Комунікативне мовчання позначене абсолютною антропоцентричністю, ситуативністю, гетерогенністю психологічних та ментальних витоків [1].

Виокремлюється низка соціально-прагматичних функцій мовчання адресанта в асиметричних ситуаціях спілкування.

1. Медитативна функція. Адресант бере паузу для того, щоб зібратися з думками, обміркувати наступну репліку, знайти аргументи, щоб переконати співрозмовника: *... лишити молоду жінку через п'ять років соломяною вдовою... Се останнє слово, висказане не ніякого найліпшого наміру, раптом мигнуло в Гіршевій голові, як електрична іскра, і освітло такі ряди вражень, показало такі зв'язки між фактами, які він уперед, щоправда, не ясно підозривав, та котрі тепер його поліцейний ум побачив ясно, як на долоні. Він мовчав кілька хвилин, комбінуючи в душі все, що досі чув і бачив. Чим довше думав, тим більшою радістю прояснювалося його лице* („Для домашнього огнища”, т. 19, с. 126).

2. Риторична функція. Мовець за допомогою мовчання надає ваги своїм словам. Риторична пауза може бути анафоричною: таким мовчанням мовець підкреслює значення вже сказаного; катафоричною – це нагнітання очікування, привернення уваги до наступних слів: *Розповівши це все, патер Гаудентій для більшого ефекту замовк і сидів так кілька хвилин з розпростертими руками, з отвореним до половини ротом і витріщеними очима, немов прошиблений перед страхом і обуренням.*

– Як же на ваш погляд, clarissime, – запитав він, перериваючи мовчанку, – чи се не блискучий доказ цілковитого упадку релігійного почуття серед маси уніатського народу? („Чума”, т. 16, с. 309).

3. Термінаційна функція. Мовець використовує паузу для того, щоб показати, що розмова на цю тему закінчена. Пауза знаменує собою завершення теми чи намір перейти до іншої: *- Так пан граф думають? - якимсь пісним голосом мовив староста. - Так. - Га, в такім разі... Він дипломатично не докінчив речення і перекинув розмову на іншу тему* („Перехресні стежки”, т. 20, с. 376).

4. Вичікувальна функція. Часто мовець замовкає в очікуванні відповіді співрозмовника або взагалі в очікуванні реакції, вчинку співрозмовника: *- Ну, ци видиш-но ти, - кінчив Гутак свою бесіду, - що то може торбій поганий! – Тут зупинився на хвильку, - чи щоби дати жінці подумати над тим, що сказав ...* („Гутак”, т. 16, с. 410); або: *І для того, висказавши їх, сама тепер мов задеревіла в німій ожданці того, що скаже о. Нестор* („Основи суспільності”, т. 19, с. 211).

5. Емотивна функція. Пауза використовується для переживання емоції. Мовець замовкає під впливом емоцій. Це нездатність або небажання говорити в силу емоційного напруження: *- Ні, сьогоднішнє число сконфісковане. - Я-а-а-ак? Начальний редактор витріщив очі, у нього сперло дух, і він не міг вимовити ані слова більше* („Історія одної конфіскати”, т. 21, с. 103).

6. Атрактивна функція. Вона найбільш поширена в педагогічній та ораторській сфері – залучення уваги співрозмовника чи аудиторії: *І тут перший раз о. Зварич промовив. Вийнявши люльку він вижидав хвилину загальної тиші і пробовкнув мов від нехотя* („Перехресні стежки”, т. 20, с. 295).

7. **Функція емоційної заміни вербального спілкування.** Таке мовчання є маркером взаємопорозуміння людей (адресата та адресанта) під час мовленнєвого акту мовчання, напр.: *Довгу хвилю стояла мертва тиша в покої. Ті двоє людей стояли одно на супроти другого недвижні, непевні, з почуттям страху і ненависті в душах, не зводячи з себе очей, не сміючи навіть поворухнутися* („Основи суспільності”, т. 19, с. 210).

Функції мовчання в мовленні адресата частково збігаються з перерахованими вище, а частково відрізняються від них. В цілому мовчання адресата може виконувати 5 функцій.

1. **Дисконтактна функція.** Таке мовчання – це спроба ухилитися від спілкування з конкретним співрозмовником або взагалі незацікавленість у підтримці контакту: - *А слухайте, хлопці! Приходіть нині! Маю вам щось цікавого сказати. Парубки йшли далі. Ані один голос не відгукнувся на паничеві слова* („Гриць і панич”, т. 21, с. 234).

2. **Емотивно-оцінна функція.** Це мовчання, яке демонструє негативну оцінку сказаного: *Пан Субота аж поблід при сих Дум'якових словах. Аж зуби закусив, щоб не вибухнути яким згірним словом. Чи бач, куди вони стріляють. Він довгу хвилю ворухнув губами, мов жував щось гірке, а далі запитав іронічно* („Великий шум”, т. 22, с. 233–234).

3. **Медитативна функція:** – *Ну, скажіть мені ви, чоловік честі, що мені тут робити і як поступити? Капітан помовчав хвилю, морщачи свої густі брови, а потім сказав* („Великий шум”, т. 22, с. 255).

4. **Термінаційна функція.** Пауза свідчить про те, що тема вичерпана і знаменує собою перехід до іншої теми: *Борис бачив, що пані Трацька висказала се роздразненням голосом. Не хотючи побільшувати її роздразнення, він не відповів їй нічого і замовк* („Не спитавши броду”, т. 18, с. 356–357).

5. **Функція висловлення недовіри.** Мовчанням співрозмовник говорить про те, що він не довіряє чийсь словам, сумнівається у їх щирості тощо. Часто таке мовчання супроводжується негативними емоціями: – *Ни, вважайте, все те треба буде зробити вам, бо ж окремих робітників не буду наймати. Щодня по фаєранті покрутитися годину-дві, - і все буде чисте, як люстро. Добре, хлопці? Глибока мовчанка була відповіддю на цю промову* („Задля празника”, т. 18, с. 312).

Отже, **мовчання** – це невербальна мовленнєва поведінка комунікантів. Як семіотичний невербальний знак комунікативне мовчання не завжди має словесне позначення, але при цьому є досить інформативним. Семантичне навантаження мовчання ідентифікується в конкретних ситуаціях та актуалізується у мовленні. На особливу увагу заслуговує вивчення взаємозв'язку вербальних та невербальних знаків у художньому дискурсі, що становить перспективу подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англійському художньому дискурсі (монографія) / Т. О. Анохіна. – Вінниця: Нова книга. – 160 с.
2. Безуглая Л. Р. Значимое молчание в системе прагматической импликации / Л. Р. Безуглая // Вісник ХНУ. – Х. : ХНУ, 2004. – Випуск 636. – С. 47–49.
3. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К. : Астроя, 1997. – 310 с.
4. Богданов В. В. Функции вербальных и невербальных компонентов в речевом общении / В. В. Богданов // Языковое общение и его единицы. - Калинин: Калининский гос. ун-т., 1987. - С. 18–25.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: ИТДГК „Гнозис”, 2002. – 333 с.
6. Крестинский С. В. Молчание в системе невербальных средств коммуникации / С. В. Крестинский // Тверской лингвистический меридиан: Теоретический сборник. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 1998. – Випуск 1. – С. 74–79.
7. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) / М. Мочульський // Спогади про Івана Франка [упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів, 1997. - С. 364–396.

8. Романович-Ткаченко Н. Доктор Іван Франко / Н. Романович-Ткаченко // Спогади про Івана Франка [упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів, 1997. – С. 432–440.

9. Франко П. Спогади про батька / П. Франко // Спогади про Івана Франка [упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів, 1997. – С. 453–460.

Анотація

Гавриш М. М. Соціально-прагматичні функції мовчання у художньому дискурсі.

У статті проаналізовано природу комунікативного мовчання, його місце в україномовному художньому дискурсі. Виділено соціально-прагматичні функції мовчання у комунікативній поведінці адресанта й адресата. З'ясовано, що семантичне навантаження мовчання ідентифікується в конкретних комунікативних ситуаціях та актуалізується у мовленні.

Ключові слова: художній дискурс, невербаліка, комунікативне мовчання, функції мовчання.

Аннотация

Гавриш М. М. Социально-прагматические функции молчания в художественном дискурсе.

В статье анализируются природа коммуникативного молчания его место в украиноязычном художественном дискурсе. Выделены социально-прагматичные функции молчания в коммуникативном поведении адресанта и адресата. Выяснено, что семантическая нагрузка молчания идентифицируется в конкретных коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: художественный дискурс, невербалика, коммуникативное молчание, функции молчания.

Summary

Gavriish M. M. Socio-pragmatic features of silence in the artistic discourse.

The article deals with communicative silence, its place in the Ukrainian literary discourse. The social-pragmatic functions of silence are distinguished in communicative behaviour of sender and addressee. It is found out that the semantic loading of silence is identified in concrete communicative situations.

Key words: literary discourse, nonverbality, communicative silence, functions of silence.

УДК 81'373.21

Гонца І. С.

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ВІДРОДИННІ НАЙМЕНУВАННЯ В ОЙКОНІМІЇ ЧЕРКАЩИНИ

Об'єктом дослідження обрано 147 еліптичних номінативних плюральних найменувань населених пунктів Черкащини.

Актуальність теми статті полягає в необхідності комплексного аналізу структурної, семантичної, дериваційної специфіки ойконімів Черкащини на *-u/-i* у формі множини, які в цьому відношенні поки що залишаються невивченими. Мета розвідки – з'ясувати лексико-семантичні особливості твірних основ досліджуваної моделі ойконімів та специфіку їх граматичної будови.

Питання термінологічного звучання назв поселень цієї моделі виявилось суперечливим. Є. Черняхівська розглядає їх як „топонімічні назви, в яких ім'я, що збереглося, є прізвиськом першого поселенця” [21, с. 146]. Т. Кондратюк пропонує називати такі ойконіми родинними [23, с. 235]. Враховуючи час і спосіб виникнення т. зв. родових найменувань, ми схилиємося до градації Д. Бучка і пропонуємо називати їх відродинними [5, с. 93].